

L'ANNÉE PHILOLOGIQUE. Bibliographie critique et analytique de l'antiquité gréco-latine (fondée par J. Marouzeau), publiée par Juliette Ernst et par George Kennedy, avec la collaboration de Marianne Duvoisin, Ingrid Robbe-Grillet, Pierre Langlois, Claude-Lise Foult et William C. West III. Tome XLII. Bibliographie de l'année 1971 et complément d'années antérieures. Paris, Société d'édition „Les Belles Lettres”, 1973. XXXI + 856 p. in 8°.

Cum era ușor de prevăzut (cf. Studii clasice XV, 1973, p. 229—230), numărul publicațiilor privitoare la antichitatea greco-romană continuând să crească pretutindeni în lume, numărul paginilor *Anului filologic* sporește și el (856 față de 824 în anul precedent!) Într-un ritm care lasă să se înțeleagă că plafonul de 1000 va fi depășit curînd. Oricum ar fi, în spectaculoasa creștere a formatului bibliografiei trebuie să vedem nu numai urmarea nemijlocită a sporirii producției universale în științele antichității, dar și perfecționarea metodelor de înregistrare a acestei producții prin sporirea numărului redactorilor și crearea de filiale în alte țări dect Franța.

În această ordine de idei, mi s-a întâmplat să semnez altădată înființarea unei redacții a *A.f.* peste Ocean, la Chapel Hill, în statul North Carolina, pînă la o vreme condusă de T. Robert S. Broughton, apoi de George Kennedy. În cuvîntul înainte al volumului prezent ni se anunță și întemeierea unei redacții germane sub direcția lui Viktor Pöschl, cu sediul la Seminarul de filologie clasică al Universității Heidelberg. Sprijinită bănește de „Deutsche Forschungsgemeinschaft”, a cărei rodnică activitate îmbrățișează atîtea ramuri ale științei contemporane, noua „Zweigstelle” și-a și început activitatea, — mai exact la 1 iulie 1972. În grija ei vor sta de-acum înainte publicațiile apărute în cele două republici germane și Austria, iar rezultatele primelor despuieri vor fi incluse în volumul XLIII (1972) al bibliografiei, plănuît să apară în prima jumătate a anului 1974.

Sub raportul economiei interne, volumul care ne reține atenția aduce o noutate importantă, un *Index geographicus* compilat la Centrul de cercetări „André Piganiol” al Universității din Tours, sub conducerea lui Raymond Chevallier. Despre criteriile după care a fost întocmit ne informează o notă a Redacției, publicată la p. X, din care mi se pare potrivit să citez: „Dans l'*Index geographicus* sont notés les noms de lieux et de peuples en tant qu'ils représentent des concepts géographiques, et non des entités politiques. On a laissé de côté: les toponymes entrant dans un titre d'ouvrage antique (Les Sept contre Thèbes); les noms d'origine associés à un nom d'auteur (Alcaeus Mytilenaeus); les noms des lieux où sont actuellement conservés les manuscrits ou les objets archéologiques; les noms attestés seulement au moyen âge; enfin les sites, notamment d'Asie, dont les fouilles, portant surtout sur les couches préhistoriques, ne rendent qu'occasionnellement des restes des époques hellénistique ou romaine, et dont le nom antique est encore inconnu ou controversé. De deux concepts géographiques, c'est le plus compréhensif qui a été retenu (dans „à Xanthos, en Lycie”, on a noté Xanthos).

Fără îndoială, cititorii vor ști să aprecieze după merit această încercare de a li se veni în ajutor și de a li se ușura munca. Principiile după care a fost stabilit indicele mi se par și ele judicioase stabile. Rămîne ca practica să perfecționeze aplicarea lor care, dacă ar fi să mă bizui pe cîteva sondaje rapide, lasă întrucîtva de dorit.

D. M. Pippidi

EVRIPIDES, *Hecuba*. Editat Stephen G. Daitz, Leipzig, Teubner, 1973, XXXVI + 102 p. (Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana).

Cu fiecare nou volum din piesele lui Euripide, colecția Teubner oferă publicului o ediție tot mai serioasă, tot mai completă. Apărînd după *Elena* (ed. K. Alt) și *Troienele* (ed. W. Biehl) pe care am avut deja prilejul să le prezentăm în paginile acestei reviste (vezi StCl IX, 1967, p. 305—307 și XV, 1973, p. 231—232), ediția *Hecubei* stabilită de S. G. Daitz

se recomandă prin mai multe calități importante. Această ediție se bazează pe o nouă colajonare a tuturor celor 20 de manuscrise scoțite ca cele mai importante pentru stabilirea textului. Printre acestea se numără și palimpsestul de la Ierusalim, ms. *H*, editat în facsimil și comentat de S. G. Daitz în anul 1970 (vezi StCl XIV, 1972, p. 313), precum și ms. Marcianus Latinus XIV 232, *MI*, recent descoperit de E. Mioni. Cel dintâi datează din sec. al XI-lea și conține, din *Hecuba*, versurile 869—920 și 1125—1173; cel de al doilea a fost copiat în sec. al XIV—XV-lea și conține versurile 960—1295.

Pe lângă cele 20 de mss. pe care le-a colajonat el însuși, S. G. Daitz utilizează mai multe mss. studiate de A. Turyn și cele patru fragmente de papiri care păstrează câteva versuri din *Hecuba*. Substanțiala introducere care precedă textul lui Euripide, în lucrarea pe care o prezentăm, cuprinde nu numai lista și descrierea tuturor acestor surse, dar și un studiu original asupra relațiilor de înrudire care există între ele. Numeroasele mss. care păstrează triada bizantină (*Hecuba*, *Oreste*, *Fenicienele*) sînt atît de influențate de contaminare, încît nu se poate stabili cu certitudine o stemă, nici după ce se înlătură mss. pe care Turyn le atribuie lui Moschopoulos, Thomas Magister și Triclinius. Lista erorilor comune tuturor mss. (vezi p. XIII, n. 4) dovedește, desigur, că ele provin dintr-un arhetip unic, dar filiația fiecărui ms. în parte nu poate fi urmărită cu strictețe din cauza influențelor orizontale care se observă în întreaga tradiție. Renunțînd așadar la ideea de a propune o stemă a mss., S. G. Daitz încearcă să găsească un criteriu precis cu ajutorul căruia s-ar putea aprecia, nu filiația, ci gradul de asemănare dintre diferitele mss. În acest scop, el alege, din cele opt mss. pe care le consideră mai importante (*A*, *B*, *L*, *M*, *P*, *R*, *S*, *V*), un număr de 138 de pasaje în care aceste mss. prezintă lecțiuni diferite, una dintre lecțiuni comportînd întotdeauna o eroare metrică. Pentru aceste 138 de pasaje, S. G. Daitz stabilește, pe de o parte, numărul de lecțiuni corecte și incorecte din fiecare ms., pe de altă parte, numărul de concordanțe care există în interiorul fiecărui grup de două mss. Calculele sale urmăresc și totalul concordanțelor, și, separat, concordanțele care privesc lecțiunea corectă și concordanțele care privesc lecțiunea incorectă. În același timp, S. G. Daitz analizează și datele pe care le oferă colometria diferitelor mss. Dintr-un „*apparatus colometricus*” care ocupă ultimele pagini ale volumului și asupra căruia vom avea ocazia să revenim, el alege 85 de pasaje (nu 84, cum afirmă la p. XIV) care comportă deosebiri de colometrie între cele opt mss. studiate. El prezintă apoi, în mai multe tablouri, numărul exemplorilor de colometrie corectă și incorectă pentru fiecare ms. și numărul exemplorilor de concordanță colometrică din interiorul fiecărui grup de două mss. Un ultim tablou (p. XX—XXI) rezumă ansamblul concordanțelor care se pot stabili în privința lecțiunilor și în privința colometriei. Din toate aceste tablouri, se desprind mai multe concluzii. Pe plan teoretic, se constată că identitatea în colometrie este mai frecventă decît identitatea în lecțiuni. În legătură cu problema concretă a asemănărilor dintre cele opt mss. studiate, se observă că cel mai mare număr de concordanțe care privesc lecțiunile există în interiorul grupurilor *AB* și *BM*, iar cel mai mare număr de concordanțe care privesc colometria, în interiorul grupurilor *BM* și *RM*. Statisticile lui S. G. Daitz arată că, pentru *Hecuba*, asemănările dintre ms. *L* și ms. *P* sînt neînsemnate. Cum există mai multe pasaje în care lecțiunile lui *P* se sprijină pe cele ale lui *L* (la p. XXIII găsim și lista acestor pasaje, și lista deosebiriilor dintre *L* și *P*), editorul ajunge la concluzia că, în aprecierea concordanțelor dintre aceste mss., argumentele de ordin calitativ dovedesc că *P* derivă fie din *L*, fie din sursa lui *L*, în timp ce argumentele de ordin cantitativ arată că procesul de contaminare a șters, în mare măsură, asemănările dintre *L* și *P*. Raporturile dintre mss. *G* și *K*, pe de o parte, *V* și *Va*, pe de alta, sînt urmărite pe baza obișnuirilor liste de trăsături comune.

În stabilirea textului, editorul dă dovadă, adesea, de prudență. Multe versuri condamnate sau emendate de alți editori păstrează, la S. G. Daitz, forma pe care o au în tradiția manuscrisă: 555—556, 653—658, 793—797, 970—975 etc. Cu excepția primului *kommos*, corurile sînt reproduse cu aceeași fidelitate față de mss. (vezi, de pildă, vv. 684—722, 1058—1063, 1081 etc.). Editorul nu consideră că secvența dactil + anapest este inadmisibilă în sistemele anapestice și, ca atare, nu aduce nici o modificare în textul versurilor 97 și 145 (s-ar putea remarca, totuși, că schimbarea de topică propusă de Deventer la v. 145 dă acestui vers un aspect regulat fără a necesita o alterare brutală a textului transmis). Conjecturile propuse de S. G. Daitz ar putea părea numeroase, dar se reduce, de cele mai multe ori, la modificări ale punctuației sau ale accentuării cuvintelor (vezi, pentru punctuație, vv. 103, 354—355, 626, 703—705, 1056, 1152 și, pentru accentuare, vv. 255, 1028, 1256, 1276). Inovații puțin mai importante se observă la vv. 91 (*ἀνάγκη* în loc de *ἀνάγκη/ἀνάγκη οἰκτρῶς* din mss.), 329 (*μηδὲ* în loc de *μητέ* sau *μη δέ*) și 1167 (*ἦνυτον* în loc de *ἦνυον*; ms. *H* are aici lecțiunea *ἦν.τον*). Singurul pasaj care comportă intervenții mai serioase în textul manuscriselor este primul *kommos*, vv. 154—215. Pentru aceste versuri lirice, S. G. Daitz adoptă interpretarea metrică propusă, încă de la începutul secolului trecut, de Hermann și de Seidler: 154—174 = = 197—215 și 177—179 = 194—196, 180—182 = 185—187, 188—190 = 191—193 (vv.

183—184 rămîn în afara oricărei corespondențe, așa cum se poate observa). Recunoașterea unei corespondențe strofice în interiorul acestui dialog liric implică unele dificultăți. În mss., versurile amintite prezintă, din punct de vedere metric, asemănări remarcabile, dar nu au exact aceeași schemă. Pentru a stabili o identitate metrică, fie și aproximativă (rămîn oricum mai multe nepotriviri de detaliu, așa cum se poate vedea din schemele de la p. 75—76), editorul trebuie să accepte unele emendări, în special la vv. 157—158, unde suprimă de două ori articolul, și la vv. 171—176, unde rescrie cu totul textul tradițional (pentru vv. 171—172 folosește scholia la Arist., Nu. 1165, iar vv. 175—176 le consideră interpolate, împreună cu Seidler și mulți alți editori). Modificări de mai mică amploare apar la vv. 180, 186—187 și 196.

Aparatul critic care însoțește textul își propune să prezinte, cît mai exact cu putință, starea mss. utilizate. Redactat după principiile stabilite de Turyn, acest aparat face, cu consecvență, distincția între lecțiunile care n-au suferit nici o corectură și lecțiunile de dinaintea sau de după corectură, lecțiunile suprascrise, lecțiunile marginale, lecțiunile *γράφεται* etc. Pe cit e posibil, editorul specifică, pentru fiecare din aceste lecțiuni, dacă a fost scrisă de prima mînă sau de cea de a doua. Conjecturile editorilor moderni nu ocupă dect un loc modest în acest aparat: sînt menționate numai cele care, după părerea lui S. G. Daitz, contribuie într-adevăr la clarificarea textului (vezi p. XXVII). Testimoniile sînt tratate în același chip: editorul nu le reține dect pe cele care sînt utile pentru stabilirea textului (vezi p. XIII). În schimb, aparatul critic cuprinde adesea un scurt comentariu asupra textului: justificarea lecțiunii adoptate, trimiteri la expresii asemănătoare folosite de Euripide sau de alt autor etc. O singură dată, acest aparat ni s-a părut neclar: la v. 723, care e suprimat fără nici o explicație (explicația rezultă indirect din nota la v. 1087: „del. Hermann (= 723)”).

Textul editat de S. G. Daitz comportă mai multe indicații menite să faciliteze consultarea și înțelegerea lui. Amintim, cu titlu de exemplu, numerotarea versurilor în pasajele lirice și semnele grafice care marchează particularitățile prosodice (sinizeza, scurtarea diftongilor, cazurile cînd grupul *muta cum liquida* face poziție). Aceste date sînt completate de o „Appendix metrica” extrem de clară. Referindu-se, evident, numai la pasajele lirice, analiza metrică cuprinde textul, schema și numele fiecărui vers. Schema metrică indică nu numai succesiunea silabelor scurte și lungi, ci și diereza sau conjuncția metrelor, ezura și *synaphea*, sîrșitura de perioadă sau de sistem și prezența unei silabe scurte în locul unei silabe lungi („brevis in elemento longo”). În privința interpretărilor metrice, credem că s-ar putea formula unele rezerve numai în legătură cu vv. 168 = 210 (după S. G. Daitz, tripodie iambică; poate ar fi mai bine să considerăm că este un dohmiac de tipul celor descriși de A. M. Dale, *The Lyric Metres of Greek Drama*², Cambridge University Press, 1968, p. 115), 200—201 (după Daitz un trimetru anapestic calalectic; după Dale, *ibid.* p. 60, o tripodie anapestică + un dohmiac lung cu valoare clauzulară) și 1102 (tetrapodie cretică, după Daitz; tetrametru peonic, după Dale, p. 99).

Volumul se încheie cu un original „Apparatus colometricus”. Stabilii pentru 16 din cele 20 de mss. colaționate de editor (au fost lăsate la o parte cele trei mss. foarte incomplete, H, Ml, Vp, și ms. Aa, folosit numai acolo unde lipsește A), aparatul colometric arată, în același timp, în ce măsură colometria adoptată de S. G. Daitz se aseamănă cu cea din mss. și în ce măsură mss. se aseamănă între ele în ceea ce privește colometria.

Liana Lupăș

HIPPOCRATE. Tome VI, 2-ème partie. *Du régime des maladies aiguës. Appendice. De l'aliment. De l'usage des liquides.* Texte établi et traduit par Robert Joly, Paris, „Les Belles Lettres”, 1972, XXXIV + 182 p.

Profesorul Robert Joly de la Universitatea din Bruxelles (și Mons) continuă editarea scrierilor mult controversate, după cum se știe, ale așa-numitului *Corpus hippocraticum*. Seria de texte clasice publicate sub patronajul asociației Guillaume Budé se îmbogățește astfel pe linie medicală cu încă un volum, contribuind treptat la întregirea scrierilor din domeniul respectiv, care lipseau pînă acum cîțiva ani din bilanțul realizărilor. Fără îndoială, în ce privește opera lui Hipocrate (sau considerată ca atare), există ediția de acum super-centenară a lui Littré, care, deși nu a folosit toate manuscrisele, unele încă necunoscute la vremea lui, și cu toate că nu a putut beneficia, firește, de rezultatele imensei strădanii exegetice în materie de hipocratism, așa cum e cazul astăzi, rămîne singura completă și utilizabilă s i n t e t i c de către orice